

Ольга ПИСКАЧ, канд. філол. наук, доц.,
ДВНЗ "Ужгородський національний університет",
Ужгород, Україна
ORCID: 0000-0002-3858-6823

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СІМЕЙНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЗАКАРПАТЦІВ У ЗБІРЦІ М. ДОЧИНЦЯ "КАРБИ І СКАРБИ"

Досліджено етнолінгвістичні особливості акціонального, реально-предметного та вербального елементів сімейної обрядовості закарпатців у збірці М. Дочинця "Карби і скарби". Доведено, що родинна обрядовість у новелах репрезентована як через художні образи, так і через призму філософських, традиційно-народних та релігійних уявлень самого автора. Найяскравіше відтворено акціональні елементи поховальної обрядовості, зокрема омивання й одягання небіжчика, нічне пильнування біля померлого тощо. У більшості з них тісно переплелися язичницькі й християнські традиції, закріплені в ментальній свідомості закарпатців. Специфікою реально-предметного плану є відображення містичних, символічних ознак, що сформувалися на базі міфічних та релігійних уявлень народу. Вербальний план сімейної обрядовості аналізованої збірки представлений переважно лексемами та зрідка фраземами. Більшість обрядових номінацій – загальноукраїнські слова, вживані в літературній мові, за винятком кількох діалектизмів.

Ключові слова: етнолінгвістика, сімейна обрядовість, наратор, лексема, фразема, М. Дочинець.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Сьогодні все більшої ваги набуває проблема вивчення мови у взаємозв'язку з етнокультурою та етнопсихологією, які є формами відображення етносвіту, носіями етнічної інформації, виразниками духовних основ народу. Актуальним, зокрема, є дослідження художнього тексту у зв'язку з духовною, матеріальною культурою та особистістю митця в соціокультурному просторі, аналіз національно-культурного мовного компонента в його творах, оскільки образ автора (своєрідна авторська картина світу)

формується не тільки завдяки мовним особливостям дискурсу, а й ставленням наратора до теми наративу.

Аналіз досліджень. Навколишній світ людина уявляє крізь призму її культури й рідної мови. Однією з найдавніших форм культури є обряд – "духовно-ментальне утворення, що матеріалізується і передається з покоління в покоління" [12, с. 101]. З етнолінгвістичного погляду, обряд становить цілісний текст у єдності елементів вербального, реалемного, акціонального, просторового, часового та інших планів. Ці різнопланові елементи, на думку В. Конобродської, є засобами вираження в культурних текстах, системою знаків (мовних і невербальних) для створення, збереження й передачі культурологічної інформації [6, с. 27].

Українська етнографія та етнологія сьогодні має чимало наукових досліджень сімейної обрядовості – від статей до ґрунтовних монографічних праць О. Воропая, О. Кравець, Н. Здоровеги, В. Борисенко, Р. Гузія, М. Маєрчик, М. Тиводара та ін. Здобутки ж етнолінгвістики, яка вивчає мову у зв'язку з культурою етносу, скромніші, оскільки й сама наука перебуває на шляху свого становлення і ще остаточно не виробила чіткої концепції, методології. Родинні обряди на різних теренах України досліджували мовознавці П. Романюк, М. Бігусяк, В. Дроботенко, І. Магрицька, Н. Грозовська, Н. Хібеба, О. Жвава, О. Миголинець, В. Конобродська, О. Пискач, Ю. Руснак, Л. Хомчак та ін.

Обрядовість українського народу відтворена в багатьох класичних і новітніх художніх дискурсах, зокрема в поемі "Енеїда" І. Котляревського, повістях "Маруся" Г. Квітки-Основ'яненка, "Кайдашева сім'я" І. Нечуя-Левицького, "Тіні забутих предків" М. Коцюбинського, новелі "Дитинство" з роману Ю. Яновського "Вершники" та ін. Дослідження обрядових назв у творах Т. Шевченка засвідчує широку обізнаність Кобзаря "з українськими обрядовими традиціями, особливо з елементами весільного та поховального обрядів. Зокрема, досить детально весілля описано в "Наймичці", "Катерині", елементи поховального обряду – в "Княжній", "Великому льосі", "Тризні" тощо" [7, с. 360].

Вагоме місце посідає обрядовий дискурс у творчості сучасних митців, зокрема відомого й успішного закарпатського письменника, публіциста, видавця, лавреата Шевченківської премії (2014 р.)

М. Дочинця, твори якого зачаровують, захоплюють правдивістю, спонукають до роздумів, бо в них закладена глибока життєва мудрість і філософія.

У сучасному літературно-критичному дискурсі художній доробок М. Дочинця досліджували В. Базилевський, Т. Вергелес, Є. Сверстюк, Л. Скорина, М. Слабошпицький, П. Сорока, Л. Горболіс, М. Васьків, О. Талько, Л. Єршова, В. Горинь, О. Капленко, О. Іщенко та ін. Літературознавці зауважили, що проза М. Дочинця філософсько-концентрична й атропоцентрична, насичена фольклорними полями, морально-етичними рефлексіями, сентенціями, максимами, психологічними колізіями. Письменник "уміє витворити свій неповторний художній світ і приголомшувати читачів характером розгортання сюжетів, їхньою цілісністю, завершеністю, конфліктами, типами нарації, групуванням персонажів, символами, смисловим навантаженням деталей тощо" [5, с. 10].

Мова творів М. Дочинця викликає жваву зацікавленість і багатьох лінгвістів, зокрема А. Вегеш (художній антропонімікон, промовистість назв романів письменника), Р. Теребуса (метафори, власні назви в романах "Вічник" та "Криничар"), Л. Прокопович, О. Микитюк (діалектизми), Г. Вовченко (народна стихія й мовний портрет у прозі М. Дочинця), В. Буди (перифрази в романі "Вічник), М. Яцьків, М. Вергалоук, Л. Прокопович (фразеологізми, афоризми в романах митця) та деяких інших.

Об'єктом нашого дослідження є збірка "Карби і скарби" (2015), що містить 44 новели й має яскраво символічну назву, яку сам М. Дочинець пояснює в передньому слові так: "Карби – то знаки на скрижалях планиди роду-народу. Найдавніший, найкоштовніший скарб краю, країни, Ук-Раїни. Карби на пам'ять і скарби на вічність" [3, с. 3] (пор. *планида*, розм., заст. "те саме, що доля" [8, т. 6, с. 562]). І справді, читаючи збірку, розумієш глибинну символіку народної мудрості, тонко вплетену в тканину художнього світу. З огляду на обмежений обсяг публікації зосередимо свою увагу тільки на сімейній обрядовості, сподіваючись, що неповторне багатство календарного обрядового дискурсу цієї книги ще стане об'єктом окремого аналізу.

Предмет нашого дослідження – вербальні та невербальні елементи сімейної обрядовості; семантика, словотвір обрядових лексем.

Мета дослідження – етнолінгвістична характеристика сімейної обрядовості закарпатців у збірці "Карби і скарби" М. Дочинця.

Реалізація визначеної мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) дослідити особливості відтворення акціонального, реально-предметного та вербального елементів сімейної обрядовості в контексті художнього стилю; 2) звернути увагу на специфіку художньої репрезентації сімейної обрядовості закарпатців у зв'язку з особистістю самого М. Дочинця як імпліцитного наратора; 3) здійснити семантичний та словотвірно-етимологічний аналіз обрядових назв.

Методи та методика дослідження. Основними методами дослідження є описовий та метод контекстуального аналізу. Додатково залучено прийоми лексико-семантичного (встановлення значення обрядових назв), порівняльно-історичного (з'ясування походження слів) та семантико-стилістичного (виявлення співвідношення мовних засобів, якими експресивно виражається інтелектуальний, емоційний чи естетичний зміст тексту до змісту інформації) методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Творчість М. Дочинця наскрізь пронизана енергетикою карпатського духу, оскільки живиться невичерпними скарбами народної мудрості, сформованими й збереженими на цій землі протягом багатьох віків. Недаремно в одному зі своїх численних інтерв'ю митець наголошував, що книга – це не якість слова чи літер, а якість духу, у книзі головне не рядки, а те, що між рядками. Ми не ставимо собі за мету досліджувати образ автора, однак потреба у використанні деякої літературознавчої термінології спонукає уточнити концептуальні аспекти нашого дослідження. Зауважимо, що в літературознавстві сьогодні є два кардинально різні погляди на питання про образ автора – від визнання (традиційний, більш поширений підхід) до заперечення значущості митця як індивідуальної свідомості та його культу в художньому тексті. З огляду на специфічну манеру письма М. Дочинця ми схилиємося до традиційної концепції про існування в художньому творі символічного образу автора, який дає можливість зрозуміти твір як діяльність, а не тільки як результат діяльності. На нашу думку, образ автора – це певна абстракція, що співвідноситься

з авторською особистістю, яка реалізується у творі через погляди і вчинки героїв або іншими способами. Створений письменником художній світ все ж таки відображає його "бачення, осмислення, оцінку довколишнього (явища, події, люди тощо подані крізь призму інтелекту, світовідчуття, цінностей творчої особистості) та власного "я" в ньому", – вважає О. Цепа, – і цілком обґрунтовано пропонує інтегрований підхід до аналізу образу автора за допомогою лінгвістичного, літературознавчого та психологічного інструментарію [10, с. 240].

У збірці "Карби і скарби" М. Дочинець постає як імпліцитний наратор, який відображає в тексті власну позицію завдяки своїм героям чи особистому зверненню до читачів. Спробуємо це довести на прикладі сімейного обрядового дискурсу, звертаючи увагу на такі три його складники: акціональний, тобто дійовий; реально-предметний, що пов'язаний із обрядовими предметами; вербальний (словесний). Багато хто з дослідників вважає, що в обрядовому тексті найважливішим є акціональний бік, тому "істинне декодування гіпертексту повинне було б відбуватись лише крізь призму цієї кінетичної частини, тобто, власне кажучи, невербальна частина у контексті ситуативно-дійових засобів повинна ставитись у центр аналізу" [1, с. 26].

Сімейне життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі, відповідно до чого сформувався комплекс сімейної обрядовості, що охоплює родильні, весільні та поховальні обряди.

Звичаї й обряди, пов'язані з народженням дитини, утворюють багатофункціональний обрядовий комплекс, у якому виділяють чотири основні етапи: дородовий, власне родильний, післяродовий та соціалізаційний (прилучення новонародженого до роду, сім'ї, віри).

Дородові обряди повинні сприяти нормальному протіканню вагітності та доброму самопочуттю жінки, яка прагне народити фізично й розумово здорове дитя. У цих обрядах збережено чимало ритуальних, магічних, оберегових дій та повір'їв, різних заборон, які й досі побутують на теренах Закарпаття. М. Дочинець у новелах "Мураха в бурштині" та "Ціркус" не просто

відтворює чимало з подібних повір'їв, але й намагається дати їм обґрунтування через народні світовідчуття: *"Уродився він калічкою – із заячою губою. Кажали, коли мати ходила з ним у тяжі, то присіла в потребі під кущ – а там заєць спав"* [3, с. 144]; *"Дітвачка народилася якоюсь несправною. Виглядало, що не має кісток. Тільце подавалося й тягнулося, як драгли. Куди рученя чи ноженя обернуть, там і залишається. До того ще й очі не стулялися, ніби повічки приросли до брів. Зайвий раз на калічку не кортіло глянути, а вона зорить за тобою невсипно – і вдень, і вночі. Аж страхи брали. Ворожжа Бумбаня нашептала, що коли жона ходила в тяжі, зірвала ягоду зі зміїним сім'ям. От і посіялося в ній. Мати аж приніміла зо страху, що народила"* [3, с. 256].

Давно власне родильний обряд починався з приходу сільської баби-повитухи. На Закарпатті та в більшості регіонів України цю жінку називали *сільськá ба́ба* чи просто *ба́ба*. Вона не тільки приймала пологи, але й лікувала людей, тобто виконувала роль сільської знахарки. Саме так описано її місію в новелі М. Дочинця "Вербова кошарка": *"Дрібних дітей вона купала в старій помийниці, щоб росли неврекливими. Для когось гасила водою грань і обмивала тіло. Слабим на дихалку розсипала жменями сіль під постіллю"* [3, с. 12].

Про нелегку долю сільських жінок, які змушені були працювати навіть на останніх місяцях вагітності й часто народжували самостійно під час виконання важкої роботи, дізнаємося з новели "Пташка-домашка": *"Породілля ткала, коли напали нечekanі перейми. Скрикнула й м'яко зсунулася з кріселя. На крик хтось приспів і вздрів у клоччі дитинча, що ручкою перебирало нитки. Змили писклю – дівойка! Старина казала, що це добра познака, що доля піде їй у нитку. Люди щось знають, та не все. Нитки з нею були до останку, а доля не стелилася"* [3, с. 40].

Вербальні (лексичні й фразеологічні) засоби допомагають письменникові відтворити неповторний закарпатський колорит обрядових дійств: *крижмо*: *"Обруси були для образів і для рам із світлинами, для княгинь-наречених, для непорочного крижма в коліску, для проводів небіжчиків, для сватів – плечові"* [3, с. 44]. Див. діал. *крижма*, літ. *крижмо*, а, с, етн. 1. Біла тканина, у яку сповивають дитину хрещені батьки після обряду хрещення.

2. Полотно або інша тканина як подарунок новонародженому від хрещеної матері [8, т. 4, с. 343]. Слово *крижмо* запозичене через польське і, далі, чеське посередництво з давньовірньо-німецької мови [4, т. 3, с. 90]; *похрѣсник* 'хрещеник': "*На Тройцю пеклися перепічки, схожі на перепілки. Їх дарували похресникам і сусідським дітям*" [3, с. 122]. Лексема є нормативною [8, т. 7, с. 458]; *шептунка* 'жінка, що, чаклюючи, промовляє наговір, нашепт, приворот': "*Мали бабу в селі за шептунку*" [3, с. 12] – суфіксальне утворення від дієслова *шептати*, у СУМ [8, т. 11, с. 442] фіксується як застаріле; *ялова (жона)* 'безплідна жінка': "*Ялові жони, перед тим як прийти до баби, клали під себе на ніч коцку цукру. Баба потім зчитувала з неї болячки*" [3, с. 12]. Лексема *яловий* походить від псл. *(j)alovъ < jalъ* [4, т. 6, с. 545], як розмовна фіксується в СУМ [8, т. 11, с. 643]; *ходити в тяжі* 'бути вагітною': "*Ворожка Бумбаня нашептала, що коли жона ходила в тяжі, зірвала ягоду зі зміїним сім'ям*" [3, с. 256] та ін.

Тема смерті, яка найбільш яскраво відображена в поховальній обрядовості всіх культур, є неодмінним складником людського бачення світу й відіграє суттєву роль у формуванні світогляду народу. Вона й досі залишається частиною тієї сакральної сфери діяльності людини, у якій кожен елемент набуває магічного значення та виконується відповідно до давніх традицій, що сягають корінням часів праслов'янської та давньоіндоевропейської громади. Специфіка побутування тих чи тих поховальних звичаїв зумовлена народними уявленнями про смерть, про її причини, про саму природу смерті, про форми посмертного існування.

Найбільш яскраво представлено похоронний обряд у новелі з символічною назвою "Чорний ангел" – саме так іменує письменник Ержі-нейні (з угор. *néni* – тітка (ввічливе звертання в деяких районах Закарпаття до жінки, старшої за віком)), яка споряджає покійників у труну: омиває, одягає, ретушує їх. Автор будує свою оповідь у формі діалогу з героїнею: "*І ця жінка сотні разів входила сюди зі своїми мерцями. Їхній чорний ангел.*

– А ви? – запитує Ержі-нейні. – Ви смерті не боїтеся?

– Я з нею майже кожен день, – посміхається своїми вицвілими очима. – У мене все давно напароване в скрині. Правда, не знаю, чи знайдеться кому обмити..." [3, с. 182]. Фраза героїні

про "напароване в скрині" відображає усвідомлення неминучості смерті літньою людиною, яка заздалегідь готує одяг для своєї останньої подорожі. Таке ставлення до смерті зумовлене християнськими віруваннями про існування потойбічного життя. В образі Ержі-нейні, незважаючи на угорський колорит її імені, втілені типові риси мудрої закарпатської жінки, роль якої в поховальній обрядовості надзвичайно важлива й непроста.

Неоднозначне ставлення до смерті зумовило формування складної системи похоронного обряду, головною ідеєю якого було вшанування померлих та культу предків. Уявлення про смертність людини формуються в процесі конкретного соціального спілкування, тому кожна культура має власний етнічний образ смерті. М. Дочинець-наратор часто будує свою оповідь у формі розмови з читачем, розмірковуючи в притаманній йому філософській манері про невідворотність переходу людини в потойбічний світ, про її стан під час агонії: *"Живе і мертво – де грань переходу одного в інше?! Нас завжди супроводить цей тасмничий інтерес до тих, хто переступив останню межу. Що він думав і казав перед тим, як почувався?"* [3, с. 178].

Письменник, осмислюючи й інтерпретуючи деякі елементи поховальної обрядовості, не міг оминати такого важливого концепту, як *душа*, а саме її безсмертя. Він проводить паралель між релігійними уявленнями про душу та науковими фактами, подаючи при цьому спостереження над біополем київської вченої-геолога Зої Гречишникової, і майже погоджується з думкою, що душа людини – безсмертна: *"А може, це і є доказ безсмертя душі, що багато віків проповідує церква. Але виражений іншими словами – безсмертя матерії. Доказ цілісності нашого матеріального світу"* [3, с. 178]. У міркуваннях М. Дочинця про душу як ауру, біополе людини простежуємо пряму паралель із поглядами В. Чемериса (етюд "Подорож після смерті, або Повернення на прабатьківщину").

У народних уявленнях закарпатців про "легку" і "важку" смерть яскраво втілені ідеї християнства, які письменник передає за допомогою невластиво прямої мови: *"Усе це не випадково, пояснює Ержі-нейні. Якщо людина пішла з добром і легко, ця полегкість передається близьким. Біля труни хочеться*

постояти довше, хтось несамохіть намагається торкнутися тіла, наче підзарядитися залишками енергії померлої людини. Підмічено, що за таких обставин удова чи вдівець навіть якісно змінюються фізично й духовно. Світлою печаллю позначені їхні обличчя, а душа стає добрішою й мудрішою. Дуже часто після смерті деяких людей в родині одразу ж народжується дитина. Такі діти виростають сильними, здоровими й розумними.

Але буває й навпаки, коли помирають у муках і з прокльонами або не встигнувши покаятись у важкому гріху. Тоді й похорони гнітючі, складні, пов'язані з казусами. І рідним потім у домі не таланить, занепадають справи, які небіжчик розпочав" [3, с. 178–179].

Поховальний обряд характеризується однією з найдавніших обрядово-звичаєвих традицій, яка передбачає цілий комплекс ритуальних дійств: омивання й одягання небіжчика, читання над ним Псалтиря, панахида, погріб, комашня після погребу та наступні поминальні вечери на 9-й (7-й) і 40-й день.

Біля людини, яка помирає, обов'язково мусить перебувати хтось із членів родини, які моляться, щоб полегшити передсмертні муки й допомогти душі покійного знайти дорогу в потойбічне життя: *"Треба стежити, щоб до цього мало доступ якомога менше сторонніх людей. Смерть – річ дуже інтимна. Померлому "хочеться", щоб поруч в останній земний час була найближча йому людина. Першою при труні, останньою біля хреста. Якщо є сили (а їх треба знайти), треба перебути разом в одній кімнаті" [3, с. 180].*

Ритуальні дійства омивання й одягання небіжчика досить детально передано через спогади героїні, яка стійко дотримується усталених народних звичаїв: *"...Всі свої процедури бабка робить завжди при запнутих вікнах, дзеркалах, при свічці й бажано в кімнаті, де найбільше любив бути покійний. Але в жодному разі не у ванні" [3, с. 179].*

Письменник-наратор виявляє добру обізнаність із різноманітними табу, що супроводжують ці ритуальні дії. Ключовим словом у подібних конструкціях є прислівник *треба* (бо так заведено, так мусить бути, інакше станеться лихо): *"Воду після миття треба одразу ж вилити за ворота, щоб її не напилися тварини,*

і не під фруктові дерева"; "Обстрижене волосся, нігті спалити, а одяг після прання віддати з доброю дякою жебракам"; "Небіжчику не треба ТАМ і прикрас, але їх треба одразу ж зняти після агонії, бо потім йому буде важко з ними "розлучатися". І це повинна робити найближча рідня"; "Якщо були пов'язки чи монети на очах, їх треба кинути в могилу"; "Треба стежити, щоб до цього мало доступ якомога менше сторонніх людей" [3, с. 179–180].

Відомо, що речі, якими торкалися покійника, мають магічну силу, тому їх дуже часто викрадають відьми й використовують у чорній магії. Про це йдеться і в згаданій новелі М. Дочинця: *"Не виключено, що інколи навідуються ворожки, щоб непомітно заволодіти якоюсь річчю небіжчика – це згодиться для відьомських чарів. Як їх упізнає Ержі-нейні? Вони рідко приходять уночі. Скориставшись клопотами рідних, починають чимось допомагати: перебирають квіти, поправляють покривало, збирають пух чи волосини.*

Приходять раптово й так само несподівано зникають. Ні поминки, ні читання Псалтиря їх не цікавлять, на противагу бідним сусідам, що просто користуються нагодою попоїсти" [3, с. 180].

Змальовуючи поведінку людей під час поховання свої рідних, М. Дочинець розкриває таким чином і їхні моральні якості: *"Один синок двадцять доларів їй давав, щоб повиривала в батька золоті коронки. Пішла, навіть гроші за свою роботу не взяла" [3, с. 179]; "Одна жінка п'ять днів ховала від людей мертву матір – чекала її пенсію. Скільки оцту довелося перевести Ержі-нейні, щоб приглушити запах!" [3, с. 181]. "Мертві однакові всі, зате які різні коло них живі!" [3, с. 180] – звучить як висновок афористична авторська думка.*

Описуючи обряд спорядження покійника в останню путь, письменник загострює увагу на соціальному розшаруванні людей навіть під час такого ритуалу: *"Хоча бідність уже досягає і мертвих. Усе частіше обходяться без білизни і взуття. А перед спусканням труни в землю буває, що й покривало заберуть. Живим ще прислужиться" [3, с. 181]; "Похорони нині різні, як і люди. Одному трояндами й герберами всіюють останню путь, у яму кидають пляшки шампанського та жмені "рафаелло". Іншого*

вираджають у запряній сорочці й у фанерному ящику" [3, с. 182]. І робить сумний висновок із притаманною йому іронічністю: *"Селяві, у цвинтарну браму легко вміщаються і циганський віз, і мерседес. Ці ворота достатньо широкі – ніхто не прослизне мимо"* [3, с. 180], цим самим констатуючи, що перед смертю всі рівні – і багаті, й убогі. Цвинтарна брама – це не просто ворота на кладовище, а символічна межа між *цим* і *тим* світом.

Відомо, що весь поховально-обрядовий комплекс виявлення почесей померлому спрямований на забезпечення йому спокою на тому світі та захисту від нічних відвідин його душі. Тому в багатьох селах покійнику в труну клали його улюблені речі [9, с. 313]. Такі забобони з погляду здорового глузду видаються героїні М. Дочинця, а скоріше йому самому, незрозумілими: *"Люди іноді поводяться смішно в своїй скорботі. Деякі пориваються покласти до могили якусь річ, значущу для померлого. Одна жінка любовно засунула під бік чоловікові пляшку дорогого коньяку: "Планував на день народження випити". Інші не дають глибоко копати яму, бо ТАМ буде сирो"* [3, с. 181]. Автор вдається до графічного виділення великим шрифтом прислівника *там* (тобто *на тому світі*), вкладаючи в нього символічний, містичний зміст. Різноманітні графічні прийоми є потужним засобом прагматичного впливу на читача і яскравою ознакою постмодерністського письма.

У новелі "Воскові персні" М. Дочинець описує обряд нічного пильнування біля померлого. Ритуал має давню традицію і містить як язичницькі (ігри та забави біля покійника), так і християнські (читання над покійним Псалтиря) елементи. Головна мета цього дійства – полегшити відхід душі покійника в інший світ: *"Збоку, на ладі, жінки читали Псалтир. Книгу передавали одна одній. Та, що приймала її, підводилася й умочувала пальці у воду. Тягучі речитативи псалом тріпотіли під сволоком, як зграя нічних метеликів"* [3, с. 224].

Сама назва новели також символічного й частково містичного змісту, адже персні з воску на руках покійниці – важливий елемент реально-предметного плану похоронного обряду: *"Руки на грудях, на двох пальцях – воскові персні. Ознака того, що вмерла дівкою, незайманицею"* [3, с. 224].

Однією з найхарактерніших особливостей похоронної обрядовості українців є тривале збереження в ній такого давнього ритуального явища, як ігри біля покійника, які, крім карпатського регіону, побутували також на Покутті, Підгір'ї, в окремих районах Буковини й Закарпаття та частково на Поділлі. Різні форми обрядових веселоців і їхні рудименти зберігалися в похоронній звичаєвості багатьох народів Європи (у хорватів, болгар, чорногорців, сербів, словенців, молдаван, румунів, німців та ін.) ще в кінці XIX – початку XX ст. В українців протягом XX ст. цей звичай поступово занепав [2, с. 12]. Мета ритуальних ігор – розважити та відволікти родину, полегшити перебування біля покійника, розвіяти смуток, не дати заснути присутнім або дати відпочити родині [11, с. 207]. Опитані нами респонденти-старожили згадують, що такі ігри переважно практикувалися, коли помирав хтось із літніх, а не з молодих людей. Як відомо, фрагмент подібного ритуалу відтворив М. Коцюбинський у повісті "Тіні забутих предків".

М. Дочинець у новелі "Воскові персні" також не оминає ритуальних ігор: *"Тут-там порскав смішок, зривалося гижикання. Дітваки-підлітки дістали десь віжки й за хатою купками почали перетягуватися, з вищанням падали в траву. Старші бавилися в ігше. Один тримав на колінах шапку, інший ховав у ній обличчя, а хтось підбігав і бив його ззаду. Якщо вгадав хто, той "нюрився" в шапку. Коли стемніло, в ігри втягнули й дівчат. Вигребли вугілля з ватри, замастили руки. Підбігали до дівчат і чорнили їм обличчя. Ті не кидалися до мийниці, по чергово підводилися з лавки і вказували пальцем на зловмисника. Хлопець підходив і губами стирав сажу з їхніх щік, шиї. Відтак дівчата мали "вибілювати" їх..."* [3, с. 225]. Зауважимо, що свідком подібних похоронних ігор на початку 80-х рр. XX ст. в с. Торунь Міжгірського району були й ми.

Номінативними репрезентантами поховального обрядового дискурсу в збірці М. Дочинця "Карби і скарби" виступають лексичні й зрідка фразеологічні засоби таких семантичних груп: 1) назви поховально-поминальних обрядодій: *відпровадити душу* 'найняти службу за померлим', *парастас* 'поминальна відправа і трапеза', *поховати* 'похоронити померлого', *похорон*,

упровід 'обряд проводів і поховання померлого', поминки 'обрядовий обід за упокій померлого після похорону або в день річниці його смерті', сороковини 'сороковий день після чиєї-небудь смерті; поминки в цей день'; 2) назви учасників поховального обряду: *мертвий*, *мертвяк*, *мре]]ць*, *небіжчик* 'покійник', *небіжчиця* 'покійниця'; 3) назви ритуальних предметів, що супроводжують етапи поховального обряду: *гріб*, *труна*, *деревище* 'ящик для поховання', *катафалк* 'спеціальна машина для перевезення труни з покійником', *надгробок* 'пам'ятник, камінь, плита і т. ін., встановлені на могилі' та ін.

Елементи весільної обрядовості закарпатців М. Дочинець особливо колоритно відтворив у новелі "Мамчин хліб". Тут, зокрема, знаходимо назви *староста* 'старший над усіма учасниками весілля, його керівник і розпорядник': *"Староста ходив поміж столами з хлібним колесом і примовляв: "А хто сидить за столом, най дарує за шором..."* [3, с. 122]. Як обрядовий термін лексема вжита у вторинній номінативній функції; мотиваційною ознакою назви весільного чину є вміння вибраної особи бути розпорядником, керівником весілля; *дружка* 'подруга молодої на весіллі': *"На тарелі щербина – най дарує родина... На тарелі галузки – най дарують і дружки"* [3, с. 122]. *Дружка* – суфіксальне утворення від *друг* ← псл. **drugъ* [4, т. 2, с. 134]. Наведені вище ілюстрації репрезентують обряд вручення молодим весільних подарунків, передусім грошей; *молодий* 'наречений', *молода* 'наречена': *"А напередодні з коврієм, нанизавши його на руку, ходили селом, запрошуючи: "Просив пан молодий і паніка молода, абисьте загостили до них у суботу на свайбу. Та дуже просили, абисьте прийшли, абисьте їх хижу не обійшли"* [3, с. 122]. Обидва субстантивовані прикметники є нормативами [8, т. 4, с. 786]; *свайба* 'обряд одруження, а також святкування з цієї нагоди за звичаєм' сягає псл. *svatъba*, що походить від *svatъ* "сватання" [4, т. 5, с. 186]. Остання цитата демонструє фрагмент традиційного на Закарпатті запрошення на весілля. Закріплені у весільній обрядовості своєрідні етикетні формули, наведені вище, є лінгвокультурним кодом, відображенням еталонів мовленнєвої поведінки та ментальності закарпатців.

Висновки

Сімейну обрядовість закарпатців художньо відтворено в таких новелах збірки "Карби і скарби" М. Дочинця: "Ціркус", "Мураха в бурштині", "Пташка-домашка" (родильний обряд); "Чорний ангел", "Воскові персні" (поховальний обряд); "Мамчин хліб" (весільна обрядовість). Особливо детально описано поховальні ритуали в новелі "Чорний ангел". Ці твори засвідчують глибоку обізнаність письменника з карпатськими обрядовими традиціями, які він майстерно вплітає в канву художнього контексту. Родинна обрядовість у творах М. Дочинця репрезентована як через художні образи, так і через призму філософських, традиційно-народних та релігійних уявлень самого автора як імпліцитного наратора. Картина його художнього світу відтворює особливості національного українського світобачення та світорозуміння.

Сімейний обрядовий дискурс виявляється в аналізованих творах в акціональному, реально-предметному та вербальному планах. Найбільш яскраво відтворено акціональні елементи родинної обрядовості, зокрема омивання й одягання небіжчика, нічне пильнування біля померлого, запрошення на весілля, обдарування молодих тощо. У більшості з них тісно переплелися язичницькі й християнські традиції, закріплені в ментальній свідомості закарпатців. Специфікою реально-предметного плану сімейної обрядовості в новелістиці є відображення містичних, символічних ознак, що сформувалися на базі міфічних та релігійних уявлень народу. Вербальний план сімейної обрядовості аналізованої збірки представлений переважно лексемами (*похресник, староста, дружка, деревище* та ін.) та зрідка фраземами (*ходити в тяжі, гасити грань, відпровадити душу, прийняв Бог душу*), окремі з яких належать винятково до обрядової сфери (*крижмо, катафалк, сороковини, парастас* та деякі ін.), а більшість є загальноновживаними номенами, що набувають обрядової семантики в контексті (*могила, мертвий, покривало, народитися* та ін.). За походженням це переважно питомі українські назви з праслов'янськими коренями (*перейми, колиска, похорон, поховати, гріб, душа* та ін.) та кілька запозичень (*крижмо* – з німецької, *небіжчиця, труна* – з польської, *парастас* – із грецької). Більшість обрядових номінацій – загальноукраїнські слова,

вживані в літературній мові, за винятком кількох діалектизмів (*свайба, упровід, деревіще*). Символічне значення притаманне назвам *душа, свічка, хрест, воскові персні* та ін.

Перспективою подальших наукових пошуків можуть бути етнолінгвістичні, психолінгвістичні, лінгвокультурологічні дослідження художнього ідіостилю М. Дочинця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алатирева Н.Б. Номінативна ланка у середовищі українського обрядового гіпертексту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2002. 179 с.
2. Гузій Р. Б. Похоронні звичаї та обряди українців Карпат (XIX–XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2002. 23 с.
3. Дочинець М. Карби і скарби. Посвіт карпатського світу. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля". 2015. 288 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Київ, 1982–2012. Т. 1–6.
5. Жила С. Концепція вічного буття національної людини і національного світу за романом "Вічник" Мирослава Дочинця: вивчення твору в середній школі та вищі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 2. С. 10–16.
6. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди: Етнолінгвістичні студії. Житомир, 2007. Т. 1. 356 с.
7. Пискач О. Д. Обрядові назви у творах Тараса Шевченка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2014. Вип. 1 (31). С. 355–360.
8. Словник української мови / редкол.: Білодід І. К. [голова] та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
9. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород : Гражда, 2010. 416 с.
10. Цепа О. В. Проблема автора в літературознавстві (методичний аспект). *Молодий вчений*. 2016. № 9 (36). С. 238–242.
11. Черленяк І. В. Поховально-поминальні обряди українців Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст. *Записки історичного факультету*. Вип. 27. Одеса : Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2016. С. 197–221.
12. Яковлєва О. В. Обрядовий дискурс у системі національної лінгвоментальності. Одеса, 2014. 396 с.

Olha PYSKACH, PhD, Associate Prof.,
National University of Uzhhorod,
Uzhhorod, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3858-6823

**ETHNOLINGUISTIC FEATURES OF FAMILY RITUALS
OF TRANSCARPATHIANS IN M. DOCHYNETS'S
"INDENTS AND TREASURES" COLLECTION**

The paper examines the reproduction peculiarities of action, real-object and verbal elements of family rituals in the context of artistic style; the specifics of the artistic representation of the family rituals of Transcarpathians in connection with the personality of M. Dochynets himself as an implicit narrator has been traced; semantic and word-forming and etymological analysis of ceremonial names has been carried out as well.

The family rituals of Transcarpathians are artistically reproduced in the short stories "Circus", "Ant in Amber", "Domestic Bird" (birth ceremony); "Black Angel", "Wax Rings" (funeral rite); "Mother's Bread" (wedding ceremony). Family rituals in M. Dochynets's works are represented both through artistic images and the prism of philosophical, traditional folk and religious ideas of the author himself as an implicit narrator. The picture of his artistic world reproduces the peculiarities of the national Ukrainian worldview and world consideration.

Action elements of family rites are most vividly reproduced, including washing and dressing of the deceased, night vigil near the deceased, wedding invitations, gift giving to the young, etc. In most of them, pagan and Christian traditions are closely intertwined, fixed in the mental consciousness of Transcarpathians. The specificity of the real-object plan of family rites in M. Dochynets's novel is the reflection of mystical, symbolic features formed on the basis of mythical and religious ideas of the people.

The verbal context of the family rituals of the analyzed collection is represented mainly by lexemes and occasionally by phrasemes. By origin, these are mostly Ukrainian proper names with Proto-Slavic roots and a few borrowings. Most of the ceremonial nominations are the words of Ukrainian origin used mostly in the literary language, with the exception of a few dialectal words (svábyba, krúzhmo, uprovíd, dérevúsche). Symbolic meaning is inherent in such names as soul, candle, cross, wax rings, etc.

Keywords: *ethnolinguistics, family rituals, image of the author, narrator, lexeme, phraseme, M. Dochynets.*

REFERENCES

1. Alatyrieva, N. B. (2002). Nominatyvna lanka u seredovyshchi ukrayinskoho obriadovoho hipertekstu [Nominative link in the medium of Ukrainian ritual hypertext]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
2. Huziy, R. B. (2002). Pokhoronni zvychai ta obriady ukraintsiv Karpat (XIX–XX st.) [Burial customs and ceremonies of the Ukrainians in the Carpathians (XIX–XXth centuries)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].
3. Dochynets, M. (2015). *Karby i skarby. Posvit karpatskoho svitu [Tokens and treasures. The radiance of the Carpathian world]*. Kharkiv: Knyzhkovy Klub "Klub Simeynoho Dozvillia". [in Ukrainian].
4. Melnychuk, O. S. (eds.) (1982–2012). *Etymolohichny slovnyk ukrayinskoyi movy: V 7 t. [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: In 7 vols.]*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Zhyla, S. (2016). Kontseptsiya vichnoho buttia natsionalnoyi liudyny i natsionalnoho svitu za romanom "Vichnyk" Myroslava Dochuntsia: vyvchennia tvoriv v seredniy shkoli ta vyshi [The conception of the eternal existence of the national individual and the national world in the novel "Perpetual" by Myroslav Dochynets: studying the work in the secondary and high schools]. *Naukovy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiya – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology*, 2, 10–16. [in Ukrainian]
6. Konobrodskaya, V. (2007). *Polisky pokhvalny i pomynalny obriady: Etnolinhvistychni studii [Polissia burial and commemoration rites: Ethnolinguistic studies]*. (Vol. 1). Zhytomyr. [in Ukrainian].
7. Pyskach, O. D. (2014). Obriadovi nazvy u tvorakh Tarasa Shevchenka [Ceremonial nominations in Taras Shevchenko's works.]. *Naukovy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiya. Sotsialni komunikatsiyi – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Social Communications*, 1 (31), 355–360. Uzhhorod. [in Ukrainian].
8. Bilodid, I. K. (eds.) (1970–1980). *Slovnyk ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv : Naukova dumka. Vol. 1–11. [in Ukrainian].
9. Tyvodar, M. P. (2010). *Etnohrafiya Zakarpattia: Istoryko-etnografichny narys [The Ethnography of Transcarpathia: A Historical and Ethnographic Overview]*. Uzhhorod: Hrazhda. [in Ukrainian].
10. Tsepa, O. V. (2016). Problema avtora v literaturoznavstvi (metodychny aspekt) [The Problem of the Author in Literary Studies

(methodological aspect)]. *Molody vcheny – Young scholar*, 9 (36), 238–242. [in Ukrainian].

11. Cherleniak, I. V. (2016). Pokhovalno-pomynalni obriady ukrayintsiv Zakarpattia kintsia XIX – pershoi polovyny XX st. [Burial and commemoration ceremonies of Transcarpathian Ukrainians at the end of the 19th century – the first half of the 20th century]. *Zapysky istorychnoho fakultetu – Buletin of the History Department*, 27, (pp. 197–221). Odesa: Odesky natsionalny universytet im. I. I. Mechnikova. [in Ukrainian].

12. Yakovlieva, O. V. (2014). *Obriadovy dyskurs u systemi natsionalnoyi linhvomentalnosti [Ceremonial discourse in the system of national linguistic mentality]*. Odesa. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції – 09.09.2022

Дата затвердження редакцією – 21.09.2022